

DEUTSCHLAND UND DER ERSTE WELTKRIEG*

(Frankfurt am Main, Akademische Verlagsgesellschaft Athenaion. 1968., 784 p.)

A nyugatnémet történetírás fiatal képviselőjének, gróf P. Kielmanseggnek szóban forgó műve a nyugati polgári tudomány újabb termései közül a bestseller rangot vívta ki magának. A terjedelmes monográfia sikere több tényezővel magyarázható. Ezek közül is mindjárt az a következetesen végrehajtott, céltudatos törekvés említendő meg, amellyel a szerző az első imperialista világháború egész folyamata komplex ábrázolásának feladatát — a polgári történettudomány adta lehetőségeken belül — eredményesen megoldotta.

A komplex ábrázolási mód alkalmazása nem kizárólagosan a szerző történetírói kvalitásainak eredője, hanem sokkal inkább annak a második világháború utáni helyzetből és fejlődésből fakadó igénynek, amely a német történeti múlt kérdéseit egészen más aspektusból vetette fel, mint a weimari időszak és a hitleri fasizmus történetírása. Az 1945-ös nemzeti katasztrófa talaján lassan magára találó német polgári történettudománynak szükség-szerűen szakítania kellett az apolitikus hagyománnyal, amely az első világháború eseményeit a háborút vesztett Hindenburg—Ludendorff-féle hadvezetőség és a mögötte álló szélsőséges imperialista nagytőkés—nagybirtokos körök érdekeinek megfelelően egyoldalúan ábrázolta és a rágalmak özönét zúdította a kapitalista—juncker kizsákmányolást megelégedő dolgozó tömegek 1918. novemberi forradalmára.

A történelmi valóság illetően való meghamisításának legjobban bevált módszere a háború katonai történetének abszolútizálása volt, amely a burzsoá történetírás valamennyi árnyalatát képviselő történetírók kezében — a legregnásabban a fasiszta történetíróknál — a gazdasági, társadalmi, politikai folyamatokat nemcsak eltakarta, hanem igen alkalmasnak is bizonyult a német imperializmus háborús felelősségének elkerülésére és az imperialista háború ellen forduló tömegek „hazáululásának” bizonyítására.

Nem kétséges, hogy ezzel a hagyománnyal 1945 után szakítani kellett és a vizsgálódást a háború genezisének, menetének és befejeződésének egész folyamatára ki kellett terjeszteni, annál is inkább, mert a komplex feltárás adhatott eligazodást annak a szerepnek a megítéléséhez, amelyet az új- és legújabbkori imperialista Németország az egyetemes történelemben betöltött.

Ha Kielmansegg monográfiája sikerének egyik okát a fentiekben látjuk, a másik a szerző személyében keresendő. Kielmansegg az új történetészgenerációhoz tartozik, akit látszólag nem kötnek meg a hagyományok, és arisztokrata származása ellenére is liberális pozitivistá irányzat mellett kötelezte el magát. Történetész felkészültségét a neves polgári történész, Hubatsch professzor irányítása alatt szerezte — és a történeti problémák meglátásában, feltárásában sok esetben túl is jutott mesterén. Ami azonban leginkább elválasztja Hubatsch professzortól, az a marxista történettudomány eredményeinek bizonyos mértékű tolerálásában mutatkozik. Mindez persze nem jelenti nála a marxista történettudomány eredményeinek elismerését, annál kevésbé, mivel annak legfontosabb megállapításaitól Kielmansegg élesen elhatárolja magát. A reakciós nyugatnémet történetírás Kielmansegg „felemás álláspontját” természetesen a maga módján honorálja: ez pedig nem egyszer a nyílt elutasításban ölt formát. Az elutasítást még az körülmény sem mérsékeli, hogy Kielmansegg művében a leghaladóbb nyugatnémet polgári történészek egyikével, a hamburgi Fr. Fischerrel is szembefordul.

A Kielmansegg képviselte nézetek körüli viták magától értetődően megnövelték a mű iránti érdeklődést. E viták kapcsán a szerzőről lassan kibontakozott egy, a mai Német Szövetségi Köztársaságban rokonszenvesnek tűnő, a szociáldemokrata és liberális burzsoá igényeknek is megfelelő, a „jobb- és baloldali szélsőségektől” egyaránt mentes történetíró portréja, azé a tör-

* Németország és az első világháború.

ténetíróé, aki a német történelem egyik legkritikusabb szakaszáról „az objektív ítélet hangján beszél” és ezzel a „nemzeti lelkiismeret” szószólójává válik.

Az objektivitás és a nemzeti lelkiismeret hangján való megszólalás kétségkívül rokonszenves vonás egy történész részéről. Kielmansegg esetében azonban ezekről a vonásokról aligha lehet fenntartások nélkül beszélni. Mert bár igaz, hogy az első világháború kirobantásáért és a négy éven át tartó mérhetetlen szenvedésekért és áldozatokért közvetlenül felelős német imperializmus találó megrajzolása német polgári történész tollából még sohasem történt olyan következetességgel, mint Kielmansegg művében (talán az egyetlen Fr. Fischer munkáinak kivételével), az imperialista háború legfontosabb állomásainak, döntő mozzanatainak Kielmansegg adta felvázolása is elegendő arra, hogy a mögötte rejtőző, de minduntalan előbukkanó szemlélet egyértelműen az objektivitás és a nemzeti lelkiismeret kifejeződése nagyon is korlátozott voltáról győzze meg az olvasót.

E szemlélet mikéntje világosan kitűnik, legelőször akkor, amikor a háború genezisének bemutatására kerül sor. Ma már köztudott, hogy a háború kirobantásának felelőssége valamennyi nagyhatalmat, végső soron magát az imperializmus rendszerét terheli, bár a megítélés árnyalásában nem hanyagolható el, hogy a kirobantásban az agresszív német és osztrák—magyar imperializmus játszotta a kezdeményező szerepet. Kielmansegg másban látja a háború kirobantásának okát és processzusát: „A német birodalom... túl erős volt ahhoz, hogy bizalmat találjon maga körül. Erősebb volt, mint bármelyik szomszédja, s ezért azok számára veszélyt jelentett, különösen azután, hogy nyugtalanító becsvággal (!) lépett fel (ti. a német birodalom); de ugyanakkor központi helyzeténél fogva három nagyhatalomtól határoltan állandóan fenyegetve volt.” „Németország erőssége, ereje Franciaországot Oroszország karjaiba kergette; a félelem nagyobb volt, mint a revans bémények, habár nem lehet tagadni, hogy Franciaország vonakodása a területiális státus quo elismerését illetően, Európa instabilitásához járult hozzá. A másik oldalon Németországot központi helyeze-

téből adódó veszélyeztetettségének érzése a biztonságot jelentő tartós szövetségek keresésére készítette.” „Ami a háborút kirobantotta, az Ausztria és Oroszország összeütközése volt.” (2—3. o.)

A Kielmansegg adta állásfoglalásból óhatatlanul is a császári Németország kényszerű önvédelmi harcának régen megcáfolt koncepciója bontakozik ki, eltakarva és tagadva a német imperializmus világ újra felosztó terveit, amelyeket a junker—nagyfőkécs osztályszövetség, a gyors fegyveres leszámolással vélt elérhetőnek. A háborúba való belesodródás említett külső oka mellett (Ausztria és Oroszország konfliktusa) szerző igen lényeges szerepet szán azoknak a belső szociális és antimilitarista feszítő erőknél is, amelyek az 1918-as katonai vereség nyomasztó hatása alá került, de a „modernizálás útjára lépett” császári Monarchiát ösz-

szetörték. Aligha van német polgári történész, aki valaha is ennyire nyíltan beismerte volna, hogy a háború kirobantásának belső indítéka a forradalomtól való félelem volt. De e beismerés mögött a mű végén az a nézet is kitűnik, hogy az 1918-as forradalom értelmetlen volt és lényegében nem oldott meg semmit. Végeredményben akár a külső, akár a belső indítékait, okait nézzük is a világháborúnak, a kielmanseggi szemlélet az imperialista Németországra kényszerített védelmi háború koncepciójához jut el.

A kérdés a továbbiakban az, hogy a császári Németország helyt tudott-e állni ebben a „létéért, fennmaradásáért” folyó világháborúban? A kérdésre a szerző egyértelműen nemmel válaszol. A „nem” kimondása mögött az állam és hadseregvezetés súlyos mulasztásainak és baklövéseinek keserű vádjai húzódnak meg, olyan vádaké, amelyek elkövetői Németország és szövetségesei valódi helyzetét s a háború objektív-subjektív tényezőit nem vették figyelembe és ezzel a fegyveres harcot kilátástalanná tették, majd a tömegekre rászabadított szenvedések sokaságával maguk hívták ki az összeomlás és forradalom katasztrófáját, nem beszélve arról, hogy rövidlátásuk nem kis mértékben járult hozzá a bolsevizmus győzelméhez és Szovjet-Oroszország világhatalommá való felemelkedéséhez.

A végzetes következményekkel járó

tettek felelősei közül Kielmansegg elsősorban a katonai, mintsem a politikai vezetés képviselőit marasztalja el. A háború alatti bel- és külpolitika több száz oldalas elemzése során mindinkább az a kép bontakozik ki az olvasó előtt, hogy a Bethmann-Hollweg-i politika, mely a háborút megelőző évek diplomáciai sikertelenségeinek és belpolitikai anakronizmusának súlyos terhével és következményeivel volt kénytelen vállalni a háborút, fokozatosan eljutott az ellenséggel való kompromisszumos megegyezés és bizonyos belső reformok gondolatáig, annak az egyre szilárdabb meggyőződésnek alapján, hogy a német birodalom „nagyhatalmi státusának” és „belső békéjének” megőrzése csakis ezen az úton biztosítható. A Bethmann—Hollweg mögött felsorakozó erők, amelyek többségét a mérsékeltebb nagytőkés körök tették ki, 1917 nyarán az oroszországi polgári demokratikus forradalom megrendítő hatása és az Egyesült Államok hadba lépésének várható következményei miatt még a szociáldemokratákkal való szövetség is elmentek s hajlandóak voltak — azokkal közösen — tető alá hozni a Reichstag emlékezetes békerekolúcióját. A Bethmann-Hollweg-i — szerző szerint helyes — politika kudarcát nem is az antanthatalmak merev ellenállásában vagy a szociáldemokrata támogató készség hiányában kell keresni, hanem sokkal inkább a szélsőséges militarista nagybirtokos—nagytőkés elemek katonai győzelmet követelő irreális törekvéseiben, amelyek elvakult képviselője az úgynevezett „3. hadvezetőség”, a Hindenburg—Ludendorff-féle szoldateszka volt. A német történelmi fejlődés „tragikus volta” fejeződött ki abban, hogy a Hindenburg—Ludendorff kettős hatalomra jutásában a Falkenhayn-i hadvezetéstől megcsömörlött Bethmann-Hollweg kiemelkedő szerepet játszott. Ez a szerep az első pillanatban érthetetlennek tűnik. Valójában azonban könnyen megérthető: a politikai vezetés (a kormány és a Reichstag) a háborút kezdő Moltke-i, majd az azt leváltó Falkenhayn-i hadvezetés kudarcainak keserű valóságában (az előbbinek a nevéhez a marnei stratégiai vereség, az utóbbihoz a verduni—sommei ütközetek vérfürdőjével Németország tartalékainak elvéreztetése fűződött) kapva kapott olyan katonai vezetők után, akiknek

nevét győzelmek fémjelezték, s akikről elvárható volt a központi hatalmak katonai helyzetének stabilizálásával egy olyan patthelyzet kialakítása, amelyből az imperialista Németország — összeomlás előtt álló szövetségeseivel együtt — kereshette a kompromisszumos béke lehetőségeit.

A Bethmann-Hollweg mögötti erők számításait 1916 második felében és 1917 első harmadában a katonai eredmények látszólag igazolták: A Hindenburg—Ludendorff-féle hadvezetőség által irányított nyugati és keleti elhárító harcok gyakorlatilag egyensúlyhelyzetet teremtettek a hadviselő felek között. Az egyensúlyhelyzet az említett körök szemében, az orosz polgári forradalom után, egyenesen kínálta az ellenséghez való közeledést, annál is inkább, mivel Oroszország katonai kiválásának lehetősége mind többször napirendre került. A béke pedig annál sürgetőbbé vált, minél jobban tapasztalni lehetett a háborús nélkülözésekbe és véráldozatokba belefáradt német dolgozó tömegek antimilitarista mozgalmainak erősödését. Ezek a mozgalmak az orosz példa nyomán a monarchikus—imperialista államrendszer bukásának lehetőségét tartogatták. Egy megegyezéses imperialista békéért való elszánt törekvés azonban (amely ekkorra már közös platformra hozta a Bethmann-Hollweg mögött álló köröket és a többségi szociáldemokrata vezetőket: Ebertet, Scheidemannt, Davidot és a többieket) a „szabadjára engedett” Ludendorff-i katonai diktatúra falanxába ütközött. A Bethmann-Hollweg-i koncepció bukása — Kielmansegg szerint — a német újkori történelem egyik végzetes sorsfordulója volt, amely után már csak az 1918-as utolsó nagy offenzíva kudarca és a katonai összeomlás következhetett.

Mindebből nem nehéz belátni, hogy bár a világháború Kielmansegg szerinti generális problémáinak illetően való ábrázolása véget vet a német legfelsőbb hadvezetés körül a háború alatt és a két világháború között kialakult mítoszoknak, a mítoszrombolás egyben a Bethmann-Hollweg-i politika apológiája. A továbbiakban most már annak az alapvető kérdésnek a megválaszolása marad hátra, hogy e politika bukását követő időszakban, nevezetesen a Szovjet-Oroszországra kényszerített Breszt-Litovszk-i imperialista béke terhével

kibontakozó végleges katonai vereség és a kialakult forradalmi válság időszakában, a német imperialista burzsoá társadalom rendelkezett-e azzal az erővel, amellyel az 1917-nél is sokkal rosszabb helyzetben, 1918. október—novemberben önönmagát, kizsákmányoló osztályuralmát és nagyhatalmi állását külsőleg és belsőleg megmenthette?

Az imperialista Németország történetének legválságosabb hónapjairól írott fejezetek nem hagynak kétséget efelől: a junker—nagytokés osztályszövetség (a kapituláns) Ludendorff által is rendkívül erőszakossággal követelt „nemzeti egysége” a válság elmélyülésének és az objektív forradalmi helyzet kialakulásának heteiben nemcsak létrejött, hanem a burzsoázia lakászerepet betöltő többségi szociáldemokraták bevonásával és tevékeny közreműködésével megerősödve, magát a monarchikus államrendszert is feláldozva, egy korszerűbb parlamentális burzsoá demokrácia megteremtésével, a szocialista forradalom perspektíváit hordozó novemberi népforradalommal szemben meg tudta védeni az osztálykizsákmányolás fennálló rendjét, majd a forradalmat követő hónapok véres ellenforradalmával megsemmisítette a Karl Liebnacht, Rosa Luxemburg irányította kommunista párt által vezetett szocialista forradalmi erőket. Az eredmény tehát a monarchikus államrendet felváltó polgári köztársaság lett, amely a kapitalista termelési és tulajdonviszonyokat nem változtatta meg. Vajon ez az eredmény indokoltá tette-e magát a forradalmat s a vele járó káoszt? Habár a szerző válasza erre a kérdésre mértéktartó is, mégis egyértelműen negatív. Kielmansegg válaszában alátámasztására két igen fontos „bizonyíték” szolgál: szerinte az 1918. szeptember 30-i császári rendelet az „alkotmányos” monarchia bevezetéséről voltaképpen már akkor megjelölte a válság feloldásának útját és a novemberi forradalom legfeljebb annyit ért el, hogy a „monarchia” szó helyébe a „köztársaság” szó került. De az államforma megváltozása forradalom nélkül is bekövetkezett volna, hiszen az antant diktálta fegyverszünet egyik kardinális feltétele volt, amit a német uralkodó osztályok és kiszolgálók, a szociáldemokraták még a forradalom előtt akceptáltak. A másik, amely a szerző tagadó válaszában alátámasztá-

sára hivatott, a forradalom külpolitikai következményeiben keresendő: a novemberi forradalmat Németországnak a versaillesi békével kellett megfizetnie.

Nem meglepő ezek után, hogy a szerző rokonszenve a létrejött weimari köztársaság felé fordul, hiszen olyan államról van szó, amely a „jobb és baloldali szélsőségektől”, a „militarizmus és kommunizmus” túlzóitól mentesen a polgári parlamentarizmus váltogazdaságának szabályai szerint hol burzsoá, hol szociáldemokrata vezetőkkel az élen, bizonyos mértékben a mai Német Szövetségi Köztársaság történelmi elődjének tekinthető.

Kielmansegg műve szemléleti korlátoltsága ellenére igen figyelemreméltó alkotás. A már említett komplex ábrázolási mód, eddig ismeretlen tények, összefüggések bőséges feltáráshoz vezet, amelyek az olvasó ismereteit gazdagítják. Az olvasó azonban áttekinthető képet kap a liberális—pozitivistá nyugatnémet történettudomány jelenlegi helyzetéről, egyben törekvéseiről is. A hadtörténész mindezek mellett különös haszonnal forgathatja a könyvet, hiszen a világháború legfontosabb hadműveleteinek szakszerű leírása nemcsak imponáló felkészültségre mutat, hanem bepillantást enged a császári Németország katonai, katonapolitikai döntéseibe is, amelyek meghatározói mindenkor gazdasági, politikai és társadalmi összefüggések voltak. A könyv ugyanakkor számos lehetőséget kínál arra, hogy Németország szövetségeseiről, mindenekelőtt az Osztrák—Magyar Monarchiáról és annak hadseregéről vélemény formálódjék. Ez utóbbi korántsem hízelgő: a Monarchia hadserege silány harci értéke miatt (amely okainak megadása eléggé felületes a szerző részéről) általában mint a német teljesítmények egyik kerékkötője vagy meghiusítója jelenik meg a könyv lapjain.

Végül szólni kell arról a hallatlanul gazdag (részben még publikálatlan, részben publikált levéltári, valamint irodalmi) forrásanyagról, amelynek felhasználásával a mű készült. Kár, hogy kiadói szempontok miatt a források konkrét megjelölésére nem kerülhetett sor.

F. M.